

БОНДАРЧУК
Сергій Миколайович,
здобувач кафедри історії та культури
України ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИ ПОРТРЕТИ УЧЕНИХ-ГИГИЄНІСТІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА, ОДЕСЬКОГО І ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті подається наукова портретистика професорів Київського, Харківського, Одеського університетів, які здійснювали науковий пошук на теренах України в галузі профілактичної медицини в умовах соціально-економічних, політичних викликів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Показано процес формування гігієнічної наукової школи в Одеському, Харківському університетах та Київському університеті св. Володимира в галузі комунальної, соціальної, професійної гігієни.

В статтє дається научная портретистика профессоров Киевского, Харьковского, Одесского университетов, осуществляющих научный поиск на территории Украины в области профилактической медицины в условиях социально-экономических, политических вызовов второй половины ХІХ - начала ХХ в. Показан процесс формирования гигиенической научной школы в Одесском, Харьковском университетах и Киевском университете св. Владимира в области коммунальной, социальной, профессиональной гигиены.

The article represents a scientific portrait of the professors of Kyiv, Odessa and Kharkiv universities who carried out their scientific research in Ukraine in the sphere of preventive medicine under the conditions of social, economic and political demands of the late nineteenth and early twentieth century. It reveals the process of hygieneresearch school formation at Odessa andKharkiv Universities, and Kyiv St. Volodymyr University in communal, social and occupational hygiene.

Медичному факультету Київського університету св. Володимира відводилася роль координуючого центру профілактичної медицини для інших медичних закладів Російської імперії. Його кадровий потенціал формувався із когорти вчених-лікарів Московського, Казанського, Дерптського (Тартуського)

і Харківського університетів. Інтелектуальний портрет учених-гігієністів Київського університету св. Володимира насамперед визначався високим рівнем інтелігентності і професійної підготовки. Наприклад, науково-теоретичний рівень майбутнього завідувача кафедри гігієни, проф. В.А. Субботіна (народився на Полтавщині 1 березня 1844 р.) формувався провідними вченими Київського університету – хірургами В.О. Караваєвим, Х.Я. Гюббенетом, терапевтом Ф.Ф. Мерінгом, анатомом і фізіологом А.П. Вальтером, хіміком І.А. Тютчевим та іншими прогресивними дослідниками, громадськими діячами другої половини XIX ст. Помітний науково-світоглядний вплив на становлення учених-гігієністів Київського університету св. Володимира мали наукові ідеї С.П. Боткіна, В.Т. Покровського, Ф.Ф. Ергардта та ін., які спонукали молодих дослідників до компетентнісного підходу в гігієнічній справі, творчого використання вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Важливим штрихом інтелектуального портрету київських учених-гігієністів була їхня особлива соціокультурна місія. Найбільшою земною цінністю професори О.В. Корчак-Чепурківський, Д.П. Нікольської, В.А. Субботін, В.Д. Орлов вважали людське життя. Саме звідси спостерігаються витoki нової науки – гігієни, яка формувала теоретико-методологічні основи пошуку ефективних шляхів збереження здоров'я і попередження захворювань. Масові епідемії в Російській імперії другої половини XIX ст., помітне зниження загального рівня здоров'я трудящих спонукав учених до розробки ефективних протиепідеміологічних засобів боротьби. У зв'язку з цим О.В. Корчак-Чепурківський у 1905 р. на засіданні Товариства київських лікарів подав ґрунтовний аналіз стану захворюваності на теренах України у виступі «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени».

Окрім того, в гігієнічній лабораторії Київського університету професором О.В. Корчак-Чепурківським було запропоновано пришвидшену підготовку з гігієни повітових лікарів з метою ефективнішої боротьби з масовими

епідеміями. Соціальні виклики другої половини XIX ст. висунули на передові рубежі реформування медичної освіти учених-гігієністів у площині запровадження підготовки лікарів з профілактичних дисциплін, нового науково-теоретичного осмислення ролі гігієнічної науки в соціокультурному розвитку [1, с. 65–68].

Учені медичного факультету Київського університету св. Володимира В.А. Субботін, В.Д. Орлов, О.В. Корчак-Чепурківський сформувавши нове бачення гігієни як науки, надавши їй громадського характеру і соціального спрямування [2, с. 1–76].

Отже, інтелектуальний простір учених-гігієністів Київського університету св. Володимира охоплював спеціалізовані кафедри, лабораторії, наукові товариства, наукові видання, публічні наукові дискурси в галузі профілактичної медицини.

У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. на медичному факультеті Київського університету св. Володимира сформувалося динамічне інтелектуальне товариство учених-гігієністів, яке постійно оновлювалося, нарощувало вертикальні і горизонтальні наукові зв'язки у вітчизняному і зарубіжному соціокультурному просторі. Учені-гігієністи, як носії гуманістичних цінностей, формували осередки інтелектуальної праці та активної громадянської позиції заради збереження життя і здоров'я свого народу в умовах спалахів епідемій та прогресування соціальних захворювань другої половини XIX – поч. XX ст.

Багатогранною була діяльність інтелектуального співтовариства учених-лікарів університету Слобідської України другої половини XIX – поч. XX ст., серед яких чільне місце належало професорам А.І. Якобію (1837–1907 рр.) та І.П. Скворцову (1847–1921 рр.).

Професор А.І. Якобій у 1872–1885 рр. очолював медичну кафедру Харківського університету і, за висловлюванням академіка Д.І. Багалія, став у Харкові піонером нового сучасного медичного напрямку – гігієни. Він збільшив лекційні і практичні курси викладання гігієни, технічно переоснастив навчальні

лабораторії. Водночас, активно співпрацював з Червоним Хрестом, науковими виданнями, товариствами, проводив помітну просвітницьку роботу в широких народних масах.

Широке коло інтересів ученого охоплювало питання епідеміології дифтерії, поширення малярії серед населення Сумського повіту, венеричних захворювань мешканців великих міст, поширення хвороб комахами та ін.

Історіографічна спадщина А.І. Якобія презентується великим масивом наукових праць з гігієнічної тематики, серед яких – «Курс общей гигиены» (Харків, 1885 р.), «О профилактических мерах против распространения сифилиса» (Харків, 1885 р.), «О переваривании растительной клетчатки» (Казань, 1871 р.) та ін. [4].

Починаючи з 1885 р., майже два десятиліття, професор І.П. Скворцов працював на кафедрі гігієни Харківського університету, яку згодом очолив після повернення професора А.І. Якобія до Казанського університету. Учений розглядав гігієнічну науку насамперед як соціальну, «цілісну систему з усіма її тілесними, розумовими і духовними якостями». Наукові ідеї І.П. Скворцова випереджали час у площині визначення дії космічних явищ на зовнішнє середовище землі і їх вплив на здоров'я людини. Отже, ученого певною мірою можна вважати засновником сучасної космічної медицини. Під керівництвом І.П. Скворцова на кафедрі гігієни Харківського університету було захищено 4 кандидатських дисертації: М.Ф. Попова «О хлебе» (1887 р.), І.П. Бурака «Исследование действия электричества на микробов» (1901 р.), М.М. Лебедева «Опыт изучения в санитарном отношении быта сельскохозяйственных рабочих в районе свеклосахарного производства» (1901 р.), С.А. Трегубова «Опыт изучения в санитарном отношении быта железнодорожных служащих Курско-Харьковско-Севастопольской железной дороги» (1904 р.).

Колегами і соратниками професора І.П. Скворцова були П.Н. Лашенков, В.В. Фавр, які згодом стали видатними вченими-гігієністами і санітарними діячами на теренах України.

Отже, учені-гігієністи Харківського університету відіграли провідну роль в інституціоналізації і професіоналізації гігієнічної науки в умовах другої наукової революції середини – кінця ХІХ ст., формуванні інтелектуального товариства вчених, здатних дати гідні відповіді соціальним викликам другої половини ХІХ ст. своїми дослідницькими проектами, технологіями втілення в повсякденне життя пересічних громадян. Наукова, професійна та історіографічна біографія вчених-гігієністів є антропологічним виміром розвитку нової галузі медичних знань – профілактичної медицини, її міждисциплінарної сутності, соціальної спрямованості.

В Одеському університеті на основі вчення І.І. Мечникова про імунітет, Л.С. Ценковського – явище симбіозу та ін. формується науковий світогляд професора, завідувача кафедри гігієни Одеського університету Г.В. Хлопіна під впливом учених Петербурзького університету – Д.І. Менделєєва, В.В. Докучаєва, І.М. Сеченова та ін. Відзначається, що учений-гігієніст Г.В. Хлопін особливу увагу приділяв практичному застосуванню досягнень гігієнічної науки, вважаючи, що наука має вирішувати «не лише теоретичні проблеми, а й життєві завдання, формувати раціональну основу мистецтва оздоровлення своєї країни і свого народу». Прикладне значення мали його дослідження водоймищ рік, кам'яновугільних фарб, дії отруйних газів на організм людини тощо. На особливу вагу заслуговують праці Г.В. Хлопіна присвячені визначенню придатності для вживання води, впливу кліматичних умов на здоров'я людини, виявленню фенолу в миючих засобах, вмісту кисню в повітрі та ін.

Експериментуючи на тваринах і, навіть, на собі, Г.В. Хлопін перевіряв вплив 50 різних фарб на здоров'я людини, які широко використовувалися для художнього оформлення дитячих іграшок і надання зовнішньої привабливості харчовим продуктам [3]. Від 7 до 14 діб учений на собі випробовував дію на шкіру пофарбованих тканин. Ці дослідження дозволили визначити перелік отруйних фарб, які підлягали забороні в промисловому виробництві та використанні в побуті. Професор Г.В. Хлопін запропонував ефективні методи

визначення підробок продуктів харчування, способи їх розпізнання, що не втратило своєї актуальності й досі. Ученим були закладені теоретичні основи санітарно-гігієнічного контролю торгової мережі, зокрема ринків, громадських їдалень. Гігієна і соціальна сфера розглядалися ученим як дві сторони однієї медалі, нерозривні складники людського буття. Г.В. Хлопін неодноразово попереджав: «виключити соціальний фактор – означає вийняти із гігієни душу».

У двотомній праці «Основи гігієни» та «Гігієна і санітарія» Г.В. Хлопін спрямовував увагу фахівців-гігієністів на використання комплексної методики наукових досліджень із застосуванням досягнень суміжних наук – статистики, хімії, фізики, фізіології тощо.

Наукові дослідження по кафедрі гігієни, після від'їзду Г.В. Хлопіна в Петербург, продовжили професори І.І. Кияницин, М.М. Костямін.

Отже, ученими-гігієністами Одеського університету гігієнічна наука розглядалася насамперед як соціальний інститут з прикладним спрямуванням, який мав забезпечити гармонію людини з природою, убезпечити її від споживання шкідливої їжі, використання хімічно небезпечних предметів побуту, установити контроль за якістю води і повітря в сферах життєдіяльності людини. В Одеському університеті на початку ХХ ст. остаточно формується гігієнічна наукова школа зі своєю системою наукових поглядів в галузі комунальної, соціальної, професійної гігієни. Відбувається стандартизація та унормування гігієнічної науки, її термінології, формуються власні терміносистеми. В нових історичних умовах гігієнічна наука синтезувала і актуалізувала знання з інших наук і поставила їх у площину практичного застосування, на службу людям.

Список використаної літератури

1. *Корчак-Чепурківський О. В.* Наші завдання часу / О. В. Корчак-Чепурківський // Українські медичні вісті. – 1918. – Ч. 1. – С. 65–68.
2. *Субботин В. А.* Сборник починений по судебной медицине и общественной гигиене / В. А. Субботин. – К., 1874. – Т. 2. – С. 1–76.
3. *Хлопин Г. В.* Каменноугольные краски / Г. В. Хлопин. – Юрьев, 1903. – 298 с.

4. *Якобій А. И.* О профилактических мерах против распространения сифилиса /А. И. Якобий // Дополнение к протоколу Харьковского медицинского общества. – Х., 1885. – С. 23.